

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛІСТИКА

Підручник

У двох томах

Том 2

За редакцією
доктора юридичних наук, професора,
академіка Національної академії правових наук України
В. Ю. Шепітька

Харків
«Право»
2019

УДК 343.98(075.8)
К82

Рекомендовано вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 26.10.2018 р.)

Рецензенти:

В. В. Тищенко — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;
М. Є. Шумило — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Колектив авторів:

В. Ю. Шепітько, д-р юрид. наук, проф. (кер. авт. кол.) — § 1, 4–7 розділу 1; § 2 розділу 1 (у співавт.); § 5 розділу 2 (у співавт.); § 1, 3, 4 розділу 4; § 2 розділу 4 (у співавт.); розділи 9, 10; § 1, 2, 4 розділу 19;
В. А. Журавель, д-р юрид. наук, проф. — розділ 5; розділ 8;
В. О. Коновалова, д-р юрид. наук, проф. — § 1, 2, 4 розділу 2; § 3, 5 розділу 2 (у співавт.); § 1, 2 розділу 14 (у співавт.); § 3, 4 розділу 14; розділ 18;
В. М. Шевчук, д-р юрид. наук, проф. — розділ 3, розділ 12; розділ 17;
М. В. Шепітько, д-р юрид. наук, доц. — розділ 11;
Б. В. Щур, д-р юрид. наук, проф. — § 2 розділу 1 (у співавт.), § 3 розділу 1;
І. В. Борисенко, канд. юрид. наук, доц. — § 5 розділу 2 (у співавт.);
О. Ю. Булукув, канд. юрид. наук, доц. — § 5 розділу 2 (у співавт.);
А. Л. Дудніков, канд. юрид. наук, доц. — розділ 13;
М. В. Капустіна, канд. юрид. наук, доц. — § 3 розділу 2 (у співавт.); § 2 розділу 4 (у співавт.); розділ 6, розділ 7 (у співавт.); § 1, 2 розділу 14 (у співавт.);
М. В. Костенко, канд. юрид. наук, доц. — § 3 розділу 19;
К. В. Латиш, канд. юрид. наук — розділ 16;
Н. В. Павлюк, канд. юрид. наук — розділ 7 (у співавт.);
В. В. Семенов, канд. юрид. наук, доц. — § 5 розділу 2 (у співавт.);
Г. О. Чорний, канд. юрид. наук, доц. — розділ 15

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, К82 В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2019. – 328 с.

ISBN 978-966-937-505-6

ISBN 978-966-937-543-8 (т. 2)

У другому томі підручника викладено зміст криміналістичної методики розслідування злочинів. Поданий матеріал адаптовано до нових навчальних програм юридичних закладів вищої освіти та сучасних вимог.

Розраховано на студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти, а також може бути корисним аспірантам, викладачам, науковцям та співробітникам органів правопорядку, суддям, адвокатам та іншим юристам.

УДК 343.98(075.8)

ISBN 978-966-937-543-8 (т. 2)
ISBN 978-966-937-505-6

© Шепітько В. Ю., Журавель В. А.,
Коновалова В. О. та ін., 2019
© Видавництво «Право», 2019

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

§ 1. Сутність методики розслідування злочинів

Методика розслідування окремих видів злочинів (або криміналістична методика) є важливим розділом криміналістики. Криміналістична методика — це система наукових положень і рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів.

У теорії криміналістики необхідно розрізнити поняття методу та методики. Під методами маються на увазі способи практичного здійснення чого-небудь, досягнення певних результатів (їх комплекси), спрямовані на збирання, дослідження й оцінку доказів із метою встановлення істини в кримінальному провадженні. Методика — це сукупність методів (їх система), у якій вони взаємозалежні й підпорядковані певній меті розслідування злочинів (або судового розгляду).

Будь-який злочин є унікальним і індивідуальним. Не існує тотожних злочинів. Водночас кожна одинична подія — це вияв однотипних (однопорядкових) подій, який характеризується наявністю не лише індивідуальних ознак, а й типових, що мають відношення до групи, роду або виду. У методиці розслідування окремих видів злочинів об'єднуючим принципом постають видові особливості складів злочинів, найбільш характерні способи їх учинення. Науковою основою

криміналістичної методики є наявність спільності ознак у структурі кожного виду злочинів.

Поняття криміналістичної методики може розглядатися в трьох основних напрямках:

- 1) як розділ криміналістики;
- 2) як методика розслідування певного виду або різновиду злочину (окремі криміналістичні методики) — методика розслідування убивств, зґвалтувань, крадіжок, вимагань, розбоїв тощо;
- 3) як переломлення методики видової до конкретного злочину (у практичному аспекті).

Методика розслідування окремих видів злочинів має відповідний зміст. У структурі криміналістичної методики розрізняють дві частини:

- 1) загальні положення;
- 2) окремі методики.

Загальні положення методики охоплюють проблеми предмета криміналістичної методики, принципів формування та функцій її наукових рекомендацій, основ їх побудови і розроблення, критеріїв ефективності використання. Зміст криміналістичної методики охоплює загальні питання організації розкриття і розслідування злочинів, проблеми взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів і спеціалістами, основи криміналістичної класифікації та характеристики злочинів. У загальних положеннях методики приділяється увага ситуаційному підходу в розслідуванні злочинів, поняттю і видам слідчих ситуацій, проблемі прийняття тактичних рішень, реалізації тактичних операцій.

У структурі методики розслідування окремих видів злочинів важливе значення мають окремі криміналістичні методики. По суті вони охоплюють основний зміст методики.

Окрема методика розслідування — це система взаємозалежних взаємообумовлених дій. Тому її завданням є розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого, що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час розслідування певного виду злочину. Окрема криміналістична методика — це комплекс порад типізованого характеру, що є найбільш ефективним під час розслідування того або іншого виду (роду) злочинів: крадіжок, вимагань, убивств, бандитизму та ін. Вона містить типові комплекси слідчих (розшукових), неглас-

них слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, передбачає послідовність їх проведення.

При всьому різноманітті окремих методик у них є типові елементи. Система таких елементів утворює структуру окремих методик. До них можуть належати:

- 1) криміналістична характеристика злочинів даного виду;
- 2) обставини, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні;
- 3) особливості виявлення ознак того або іншого виду злочинів;
- 4) дії на етапі відкриття кримінального провадження;
- 5) тактика слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;
- 6) профілактичні дії слідчого.

Криміналістична методика під час розроблення відповідних рекомендацій широко використовує кримінально-правові, кримінологічні та кримінальні процесуальні дані. Інформаційними джерелами криміналістичної методики є: наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальненого досвіду судово-слідчих органів, норми відповідних законодавчих та інших нормативних актів.

У методиці розслідування окремих видів злочинів виявляються такі залежності криміналістичної методики:

- 1) від видових ознак злочину;
- 2) від суб'єкта злочину;
- 3) від ретроспективної спрямованості характеру розслідування;
- 4) від ситуаційної обумовленості розслідування;
- 5) від рівня розвитку технічних і тактико-криміналістичних засобів.

§ 2. Функції окремих криміналістичних методик

Окремі криміналістичні методики мають виконувати певні функції. Оскільки «окрема криміналістична методика» є підсистемою криміналістичної методики як частини (розділу) криміналістики, то й її функції мають бути пов'язані певним чином із функціями криміналістичної науки загалом. Криміналістична методика як частина

наукових знань виконує своєрідні функції криміналістики, відображає функціональний підхід. Функції окремих криміналістичних методик мають у цьому сенсі обмежене спрямування та відрізняються своєрідністю. Це пов'язано із тим, що окрема криміналістична методика — це лише структурний елемент методики розслідування злочинів.

До функцій окремої криміналістичної методики можуть належати: 1) описово-інформаційна; 2) пізнавально-прагматична; 3) прогностично-евристична; 4) дидактична (навчальна). Запропоновані функції окремих криміналістичних методик визначають їх основні напрями реалізації та теоретико-практичну значущість. Водночас указані функції потребують відповідної інтерпретації та наукового пояснення.

Описово-інформаційна функція окремих криміналістичних методик відображає фактично первинний їх рівень, що пов'язано із накопиченням певної інформації, системи криміналістичних знань у її структурі. Ця функція надає уявлення про розглядуваний вид (групу) злочинів, а також можливі засоби впливу на ситуацію, що склалася. Ознайомлення з окремою криміналістичною методикою дає змогу отримати відомості про криміналістично значущі ознаки злочину певного виду (групи), а також про доцільні криміналістичні засоби — методичні рекомендації.

Пізнавально-прагматична функція окремих криміналістичних методик передбачає їх застосування з метою оптимального розслідування певного виду (групи) злочинів. Оскільки окрема криміналістична методика — це певна модель, тому ця модель може бути використана в конкретному випадку як певний шаблон, розслідування здійснюється за схемою, використовується метод аналогії. Застосування окремої криміналістичної методики спрямовано на отримання позитивного результату — успішного розслідування злочину і встановлення істини у справі.

Прогностично-евристична функція окремих криміналістичних методик зумовлена тим, що, використовуючи типове, фактично здійснюється передбачення можливого результату, відбувається розслідування індивідуального (або конкретного) злочинного вияву. Тому важлива роль відводиться науковому передбаченню та криміналістичному прогнозуванню.

Дидактична (навчальна) функція окремих криміналістичних методик — передбачає можливість вивчення її основних положень, набуття певних умінь та навичок під час вивчення криміналістики або відповідних спецкурсів. У реалізації дидактичної (навчальної) функції важливу роль мають відігравати відповідні підручники (навчальні посібники), що містять окремі криміналістичні методики. При цьому головна мета такого матеріалу — навчальна.

§ 3. Поняття методичних (криміналістичних) рекомендацій. Слідчі технології

Методична рекомендація — різновид криміналістичних рекомендацій. Методичні рекомендації — це комплекс взаємопов'язаних порад, апробованих слідчою практикою і пропонуваніх до застосування в розслідуванні окремих видів злочинів, які спрямовані на оптимізацію слідчої діяльності. Методичні рекомендації розробляються і пропонуються до практичного застосування стосовно окремих видів злочинів (убивств, зґвалтувань, крадіжок, грабежів, розбоїв тощо) і у такому вигляді є доцільними. Саме із системи методичних рекомендацій вибудовуються окремі криміналістичні методики.

Здійснення розслідування не обмежується лише методичними рекомендаціями щодо окремих видів злочинів. Таке розслідування передбачає використання певних технологій — слідчих технологій.

Термін «слідча технологія» є новою категорією в криміналістиці. Необхідно констатувати, що слідча технологія є різновидом криміналістичних технологій (інформаційних технологій, експертних технологій, технологій проведення окремих слідчих (розшукових) дій тощо), і тому вона має відповідати усім їх суттєвим ознакам. Така технологія визначає оптимальний рух кримінального провадження (справи) при розслідуванні злочину, послідовність виконання слідчих (розшукових) дій або організаційно-технічних заходів, систему використовуваних криміналістичних засобів та їх режим. Слідча технологія — це певний процес, послідовність реалізації слідчої діяльності, застосування криміналістичних засобів (приймів, способів, рекомендацій, операцій) при розслідуванні окремого виду (підвиду) злочинів, спрямований на досягнення істини у справі. Застосування

слідчої технології дає змогу оптимально виконувати дії під час розслідування злочинів.

§ 4. Основи криміналістичної класифікації злочинів

Об'єктом дослідження криміналістичної методики є різні злочини. Криміналістична класифікація злочинів — необхідна умова ефективного пізнання даного об'єкта, основа для розроблення відповідних рекомендацій.

Криміналістичні рекомендації (поради) не повинні бути абстрактними, вони передбачають певний ступінь їх упорядкованості і «видову» спрямованість. Розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у методиці розслідування припускає використання диференційованого підходу, обумовленого особливостями роду або виду злочину.

Поняття криміналістичної класифікації злочинів доволі нове і дискусійне в криміналістиці. Під криміналістичною класифікацією злочинів розуміється їх систематизація за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик.

Тривалий час у криміналістиці використовувалася кримінально-правова класифікація злочинів для вирішення різних завдань. У кримінально-правовому розумінні класифікація злочинів — це розподіл їх на певні групи залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки. За цією класифікацією розподіл злочинів здійснюється на роди (групи злочинів, об'єднаних одним розділом кримінального кодексу) і види.

Така класифікація злочинів має кримінально-правові цілі (цілі кваліфікації діяння). Кримінально-правова класифікація у криміналістиці може бути використана тільки як орієнтуюче начало, загальний принцип розроблення окремих криміналістичних методик. Для методики розслідування окремих видів злочинів важливе значення має розумне поєднання критеріїв кримінально-правового характеру.

Розподіл злочинів за розділами Особливої частини КК — не в усіх випадках забезпечує потреби криміналістичної науки, він не враховує закономірності, важливі з криміналістичної точки зору. Де-

які криміналістично подібні види злочинів розміщені в різних розділах КК (наприклад, бандитизм (ст. 257) або контрабанда (ст. 201) із погляду криміналістичної методики ближче до «злочинів проти власності», ніж до «злочинів проти громадської безпеки або у сфері господарської діяльності»). Ціла низка злочинів, методики розслідування яких істотно відрізняються, навпаки, об'єднані одним розділом (наприклад, у розділі II КК «Злочини проти життя та здоров'я особи» містяться в криміналістичному відношенні суть різні злочини, що потребують побудови специфічних окремих методик розслідування. Це умисне вбивство (ст. 115) і незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121) і залишення в небезпеці (ст. 135) тощо.

Побудова окремих криміналістичних методик потребує більш диференційованого підходу до злочинів. Це стосується врахування слідчої ситуації, способів учинення злочину, його приховування і маскуванню, особи злочинця, місця вчинення злочину та інших чинників. Так, можуть бути розглянуті методики розслідування вбивств при виявленні трупа або при його відсутності; розслідування вбивств, пов'язаних із виявленням частин розчленованого трупа; розслідування вбивств, пов'язаних з інсценуваннями; розслідування вбивств на замовлення; розслідування вбивств, учинених у бійці; розслідування вбивств, учинених у процесі протистояння організованих злочинних угруповань та ін. Методики розслідування розкрадань¹ можуть бути диференційовані залежно від галузі господарської діяльності або сфери господарства: розслідування розкрадань, учинених на підприємствах торгівлі або громадського харчування; розслідування розкрадань на м'ясоперероблюючих підприємствах; розслідування розкрадань у кондитерській промисловості; розслідування розкрадань, учинених під час проведення будівельних робіт; розслідування розкрадань у сільському господарстві; розслідування розкрадань на залізничному транспорті; розслідування розкрадань на вантажному автомобільному транспорті та ін.

Якщо взяти склад злочину за основу для групування криміналістичних класифікацій злочинів, то може бути створена система останніх. На практиці конкретний злочин визначається за кількома

¹ Термін «розкрадання» вживається як узагальнююче поняття.

класифікаціями і це відображається в змісті окремих методик. У криміналістиці пропонуються класифікації злочинів за такими групуваннями (Р. С. Белкін):

1. Класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктом злочину, що вчиняються:

одноосібно і групою;

вперше і повторно;

особами, що знаходяться в особливому відношенні з безпосереднім об'єктом посягання та такими, що не є в такому відношенні;

дорослими злочинцями і неповнолітніми;

чоловіками і жінками (ця класифікація має обмежену сферу застосування і належить тільки до деяких «суто чоловічих» злочинів або злочинів, учинення яких більш властиве жінкам).

2. Класифікація злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину:

за особою потерпілого;

за характером безпосереднього предмета посягання;

за місцем розташування безпосереднього предмета посягання (за місцем учинення злочину);

за способами і засобами охорони безпосереднього предмета посягання.

3. Класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктивною стороною злочину:

за способом учинення злочину;

за способом приховування злочину, якщо він не входить як складова частина до способу вчинення злочину.

4. Класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктивною стороною злочину:

вчинені із заздалегідь обдуманим наміром та з наміром, що виник раптово.

§ 5. Криміналістична характеристика злочинів

Криміналістична характеристика злочинів — це доволі нова наукова категорія криміналістики, що посідає центральне місце в методиці розслідування окремих видів злочинів. Криміналістична

характеристика — це результат наукового аналізу та узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів. Вона відображає злочин і складові його елементи. Крім криміналістичної характеристики злочинів, існують кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінологічна характеристики (інколи називають і юридичну характеристику злочинів).

Криміналістичною характеристикою називається система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину.

Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробленню окремих методик розслідування; 2) побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину. Ця характеристика слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про цей вид злочинів.

Структура криміналістичної характеристики злочинів передбачає наявність певних елементів. Основними елементами криміналістичної характеристики є сукупності ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого (жертви); 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину.

Не всі перелічені елементи працюють однаково в різних видах злочинів. Одні з них набувають першорядного значення, інші, навпаки, відходять на другий план, або навіть відсутні (наприклад, існують злочини, що не мають певного місця їх учинення або в яких відсутня особа потерпілого).

Елементи криміналістичної характеристики злочинів взаємозалежні між собою. Вони мають кореляційні зв'язки (ймовірні залежності). За наявності одних ознак слідчий може припустити наявність інших (наприклад, за слідами, залишеними на місці події, можна припустити професійні навички злочинця, його вік, стать, наявність аномалій психіки та ін.). У цьому полягає значущість криміналістичної характеристики, її практична роль.

Кожний елемент криміналістичної характеристики злочинів має різний рівень залежностей з іншими елементами. Так, елемент ха-

характеристики «особа злочинця» може мати такі закономірні зв'язки: «потерпілий — злочинець», «сліди злочину — спосіб його вчинення — злочинець», «місце та обстановка злочину — злочинець», «час учинення злочину — злочинець» та ін.

Криміналістична характеристика злочинів має властивість динамічності. Динамічність характеристики виявляється в тому, що її зміст може змінюватися щодо тих або інших видів (родів) злочинів, поповнюватися новими відомостями в результаті узагальнень слідчої практики.

Розглянемо окремі елементи криміналістичної характеристики:

1. **Спосіб злочину** — це образ дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів. Спосіб злочину є збірним поняттям. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування). Не завжди спосіб злочину має повну структуру. Існують злочини, що можуть відбуватися без попереднього підготування або не мають на меті наступне приховування події або слідів.

Під готуванням (підготовкою) до злочину розуміється підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ст. 14 КК). Такі підготовчі дії ще не становлять безпосередньої небезпеки охоронюваним кримінальним законом громадським відносинам, вони створюють лише умови для можливого здійснення злочину. Це може стосуватися вербування співучасників, розроблення детального плану, придбання зброї, виготовлення злодійського інструмента, вивчення режиму дня і шляхів пересування жертви та ін.

Спосіб учинення злочину (*modus operandi system*) свідчить про те, як саме особа здійснює суспільно небезпечне діяння, які прийоми, методи і засоби вона застосовує для цього. Спосіб учинення злочину характерний насамперед для злочинної дії як активної, вольової суспільно небезпечної поведінки особи. Способи вчинення злочинів повторюються. Злочинець діє в аналогічних умовах, він має соціальні і психологічні типові риси, використовує певні знаряддя і засоби злочину. Обрання способу вчинення злочину пов'язане з особливостями особи злочинця (стать, вік, судимість, наявність або відсутність злочинного досвіду тощо) і особливостями об'єкта злочинного пося-

гання (віктимність жертви, відсутність охорони майна тощо). Повторюваність способів учинення злочинів пов'язана з повторюваністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, що їх визначають. Узагальнення слідчої практики дозволяє встановлювати типові способи вчинення різних видів злочинів.

У процесі злочинного діяння використання злочинцем певного способу його вчинення означає залишення характерного (типового) комплексу слідів. Дані про спосіб учинення злочину дають змогу повно встановити сліди, їх локалізацію, особливості механізму слідоутворення.

Учинення багатьох злочинів пов'язане з діями злочинця із приховування їх результату. Приховування злочинів є однією з форм протидії розслідуванню. За змістовною стороною приховування злочинів можна розділити на такі групи: приховування злочинів шляхом утаювання інформації; шляхом знищення інформації (у тому числі слідів злочину); шляхом маскування інформації з метою змінення уявлення про спосіб учинення злочину, особу злочинця; шляхом фальсифікації інформації (створення неправдивих слідів та інших речових доказів, підробка документів тощо). До приховування злочину злочинці удаються на різних його етапах.

2. Місце та обстановка вчинення злочину. Місце вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики дає змогу відповісти на запитання — де вчинено злочин. Місцем учинення злочину можуть бути квартира, будинок, вулиця, місце вживання спиртних напоїв, безлюдне місце, транспорт, поле та ін. Важливе значення мають і ті місця, де здійснювалося підготування до вчинення злочину або залишені сліди, пов'язані зі злочинною подією, або приховані їх ознаки. При розслідуванні багатьох злочинів необхідно враховувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишені сліди (у широкому розумінні) злочинного посягання; г) місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання.

Ознаки місця злочину визначаються видом посягання та його способом. Так, крадіжка може бути вчинена з магазину, складу або іншого сховища, з контейнера поїзда або вантажного автомобіля, індивідуальної квартири, номера готелю або приватного будинку. Крім того,

відомі так звані кишенькові крадіжки. Взаємозв'язок місця вчинення злочину і способу злочинного посягання може виступати кваліфікаційною ознакою, визначати велику громадську небезпеку (наприклад, передбачений ч. 3 ст. 187 КК розбій, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище). Обстановка місця вчинення злочину — частина матеріального середовища, що включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини між ними. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відбиває механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників. Криміналістичні ознаки обстановки можуть мати взаємообумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину, часом, місцем та ін.).

3. Час учинення злочину. Встановлення часу вчинення злочину має важливе криміналістичне значення. Час впливає на всі етапи виникнення, існування і використання доказової інформації. Урахування впливу часового фактора під час розслідування дає змогу: а) визначити час події злочину; б) встановити часові зв'язки між фактами; в) з'ясувати черговість подій, дій або фактів; г) обчислити тривалість різних подій та ін.

Дії злочинців характеризуються певною вибірковістю в часі. Зокрема, квартирні крадіжки відбуваються в багатьох випадках у денний час, коли господарі квартири знаходяться на роботі, а кишенькові крадіжки — в години «пік» (ранок і вечір), коли переповнений громадський транспорт. Обрання часу вчинення злочину пов'язано з тим, що в певний час об'єкт менше охороняється, відсутні власники домоволодіння або квартири, існує мала ймовірність бути поміченим тощо. У розслідуванні злочинів можуть мати значення і певні проміжки часу, періоди, коли відбуваються злочини (період сезонних робіт, період збору врожаю овочів або фруктів, період тих або інших заготівель, період здачі будинку в експлуатацію та ін.).

4. Знаряддя і засоби вчинення злочину. Знаряддя злочину — це предмети і речовини, що злочинець використовує для досягнення очікуваного злочинного результату. Розрізняють знаряддя злочину за предметом посягання (знаряддя вбивства, знаряддя злому, знаряддя підпалу та ін.); за функціональним призначенням (спеціально виготовлені для вчинення злочинів, застосовувані в побуті, виробничій

або іншій діяльності); за характером впливу (механічної, термічної, хімічної, вибухової дії тощо). До знарядь злочину належать також транспортні засоби, якщо вони використовувалися для досягнення злочинного результату.

У криміналістиці існує співвідношення та взаємозв'язок знарядь і засобів учинення злочину. Для вирішення питання про віднесення певного предмета до знарядь учинення злочину необхідно враховувати, чи має він безпосереднє відношення до виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину. Якщо предмет використовувався при вчиненні цих дій, то він буде знаряддям учинення злочину, якщо ж при яких-небудь інших, пов'язаних із злочинном, дій — засобом.

5. **Предмет злочинного посягання.** Це речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на ті або інші суспільні відносини. Точне встановлення предмета злочинного посягання дає можливість відмежувати один злочин від одного, суміжного з ним. Ті або інші ознаки предмета посягання можуть бути пом'якшуючими або обтяжуючими обставинами одного і того ж злочину або перетворювати злочин в особливо тяжкий вид.

Ознаки предмета злочинного посягання в криміналістичних характеристиках можуть мати різні зв'язки, наприклад: предмет злочинного посягання — способи вчинення злочину — дані про особу злочинця.

6. **Особа потерпілого.** Система ознак, що належать до особи потерпілого, має складну структуру. Вона охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професія, фах, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки. Дані про потерпілого містять також відомості про його віктимність (схильність окремих людей ставати через низку обставин жертвами певних злочинів).

Існує взаємозв'язок між особливостями особи потерпілого і злочинця, певна вибірковість у діях останнього. Наявність і характер зв'язків і стосунків між потерпілим і злочинцем впливає на мету, мотив, місце, час, способи вчинення та приховування злочину.

7. **Особа злочинця.** Система ознак особи злочинця включає дані демографічного характеру, деякі моральні властивості і психологічні особливості. Особа злочинця — це поняття, що виражає сутність

особи, що вчинила злочин. З огляду на це можна говорити про типові ознаки особи, схильної до вчинення тих або інших видів злочинів (це стосується насамперед професійної та організованої злочинності). Узагальнені дані про найбільш поширені мотиви злочину дають змогу визначати коло потреб злочинця, що штовхнули його на вчинення злочину, і тим самим встановлювати основні напрями розслідування.

У криміналістиці здійснено спроби щодо дослідження особи неповнолітнього злочинця, злочинця з аномаліями психіки, особи найманого вбивці, особи маніяка та ін. Останнім часом аналізується поведінка особи злочинця в групі, у складі організованого злочинного формування, вплив лідера на інших учасників.

8. **Типові сліди злочину.** Це будь-які зміни середовища, що виникли в результаті вчинення в такому середовищі злочину.

Сліди злочину охоплюють: а) зміни в речовій обстановці; б) сліди — відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо); в) предмети — речові докази; г) документи (письмові, електронні та ін.); ґ) ідеальні сліди (сліди пам'яті людини); д) запахові сліди; е) сліди — мікрочастинки; є) звукові сліди.

§ 6. Види і форми взаємодії у розкритті й розслідуванні злочинів

Взаємодія — це одна з форм організації розслідування. Взаємодія правоохоронних та інших державних органів і службових осіб під час розкриття і розслідування злочинів — це узгоджена діяльність різноманітних ланок однієї або кількох організованих систем, спрямована на досягнення спільної мети з найменшими затратами сил, засобів і часу. У КПК термін «взаємодія» відсутній, проте він використовується в інших законах України (зокрема, в законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»).

До системи взаємодії в практичній діяльності з розкриття і розслідування злочинів належать органи прокуратури, органи Національної поліції, органи Служби безпеки, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органи державної кри-

мінально-виконавчої служби, органи Державної прикордонної служби, органи Державної фіскальної служби, органи Державного бюро розслідувань, органи Національного антикорупційного бюро, деякі державні органи України (Національний банк, Міністерство фінансів, Фонд державного майна та ін.), а також слідчі судді, експертні установи (або окремі експерти і спеціалісти), громадські формування з охорони громадського порядку.

Взаємодія в діяльності з розкриття і розслідування злочинів повинна мати конкретний характер, ґрунтуватися на законі та правильному сполученні форм і методів роботи та здійснюватися з дотриманням таких принципів:

вимог законності;

самостійності співробітників оперативних підрозділів, слідчих і спеціалістів у виборі засобів при здійсненні узгоджених заходів;

поділу компетенції між учасниками взаємодії;

нерозголошення учасниками взаємодії відомостей процесуальної, оперативно-розшукової та іншої діяльності;

узгодженості планування і виконання дій учасниками взаємодії, наявності обміну інформацією та ін.

Нині існують такі види взаємодії:

1) взаємодія слідчого та співробітників оперативних підрозділів у роботі за конкретним кримінальним провадженням. Цей вид взаємодії є найбільш поширеним і здійснюється в різних формах;

2) взаємодія прокурора зі слідчим. У цьому разі взаємодія має місце, коли прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, дає доручення і вказівки слідчому з конкретних кримінальних проваджень на проведення у встановлений ним строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або сам бере участь у них, а в необхідних випадках — особисто проводить слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, передбаченому КПК;

3) взаємодія слідчого з експертами і спеціалістами. Така взаємодія здійснюється під час підготовки і збору інформації та матеріалів для експертного дослідження або під час експертного дослідження. Ця взаємодія відбувається і при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій, у яких бере участь експерт або спеціаліст (огляду місця події, допиту неповнолітніх, обшуку автотранспортних засобів та ін.).